

təkrarlar	t ₁ dəq.	t ₂ dəq.	K ₁ mm/dəq	K _D mm/dəq	$\alpha = \frac{\lg K_1 - \lg K_d}{\lg t_1 - \lg t_2}$	$K_1 = K_D t_2^\alpha$	$K_0 = \frac{K_1}{1 - \alpha}$	$K_{02} = \frac{K_0}{t_2^\alpha}$	
								mm/dəq	sm/saat
I	1	81	12,65	0,71	0,66	12,91	37,97	2,087	12,52
II	1	76	11,90	0,65	0,66	11,81	34,74	1,910	11,46
III	1	81	12,85	0,74	0,65	12,87	36,77	2,110	12,68

NƏTİCƏ

Təcrübə sahəsi açıq-boz və açıq boz-qəhvəyi torpaq örtüyünə malik olub, mexaniki tərkibcə gilli, və gillicəli qatlardan ibarətdir. Relyefi düzənlik iqlimi isə quru subtropikdir. Bir metrlik torpaq qatında həcmi kütlə 1,27 t/m³; sıxlıq 2,72 t/m³; məsaməlik 53,17%; ən

az sututumu 30,24%; hiqroskopik nəmlik isə 6,5% təşkil edir.

Aparılmış təcrübə işlərinin materiallarının bölgənin təbii təsərrüfat materialları ilə müqayisəli təhlili seçilmiş təcrübə sahəsinin Muğan bölgəsi üçün xarakterik olmasını təsdiq edir.

KƏND TƏSƏRRÜFATI BİTKİLƏRİNİN SUVARILMASINDA SU EHTİYATLARINDAN İSTİFADƏNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

E.S.QƏNBƏROV

Azərbaycan ET Eroziya və Suvarma İnstitutu

Respublikamızda aparılan islahatlar, onun milli sərvətlər strukturunda su ehtiyatlarının rolunu artırmış ekoloji tarazlığında mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Belə bir şəraitdə təbii ehtiyatlardan, o cümlədən torpaq, su və iqlim ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatının bitkiçilik sahəsini intensiv inkişaf etdirmək dövrün əsas problemlərindən biridir. Bu məqsədlə respublika ərazisində ümumilikdə kənd təsərrüfatını xüsusilə də bitkiçilik sahəsinin təbii şərait nəzərə alınmaqla rayonlaşdırılmasının və ixtisaslaşmış yeni tədqiqatlar bazasında iqtisadi, sosial-ekoloji tələblər baxımından elmi-texniki əsaslandırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikada inkişaf etdirilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarma və dəmyə şəraitində çox növlü təsərrüfat çılıq sahələri üzrə iqtisadi göstəricilərinin təhlili göstərmişdir ki, 1995-ci ildədən və yem üçün əkilən payızlıq dənli bitkilərin 68,2%-i suvarma şəraitində becərilmişdir ki, bunun da 98%-i ictimai təsərrüfatların, cəmi 2% -i isə əhali və kəndli fermer təsərrüfatlarının payına düşmüşdür. Bu əkin sahələrinin 24,3 min hektarı müxtəlif səbəblər üzündən məhv olmuşdur. Payızlıq dənli bitkilərin məhsuldarlığı 15,2 s/ha, suvarılan sahə üzrə isə 16,5 s/ha olmuşdur. Bu göstəricilər ictimai təsərrüfatlarda müvafiq olaraq 15,3 və 16,6 s/ha, əhali və kəndli fermer təsərrüfatlarında isə 12,3 və 13,1 s/ha təşkil etmişdir 1.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarma şəraitində yetişdirilməsinin iqtisadi səmərəliliyinin və hər kubmetr əkin suyunun effektivin müəyyən olunması çox aktualdır, çünki suvarılan bitki sahəsindəki suyun nəql olun-

ması böyük əmək və maliyyə sərfi hesabına başa gəlir. Su ehtiyatlarının bitkilərin suvarılmasında istifadəsinin iqtisadi səmərəliliyini aşkarlamaq məqsədilə 1995-1999-cu illər üzrə kənd təsərrüfatı bitkilərinin inzibati rayonlar üzrə becərilməsinə və suvarmaya sərf edilən sulara dair məlumatlardan istifadə olunmuşdur. İstifadə olunan hər kubmetr suyun iqtisadi səmərəliliyinin təhlil olunmasında suvarılan torpaq fondu, suvarılan əkinçiliyin iqtisadi və su təsərrüfatı kimi 3 qrup göstəricilər təhlil edilmişdir ki, onlara aşağıdakılar daxildir.

- məhsul yığılan əkin sahəsi, ha;
- məhsulun maya dəyəri, man/sen;
- məhsul istehsalına çəkilən xərc, min man;
- xalis gəlir, man/sent;
- suvarılan və dəmyə sahədə becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, s/ha;
- suvarmanın məhsuldarlığı, man/min m³
- suvarma norması, brutto m³/ha;
- suvarmanın gəlirliliyi, man/min m³;

Məhdud torpaq və su ehtiyatlarından istifadənin mühüm məsələlərindən ən əsası hər hektar torpaq və hər kubmetr suvarma suyunun iqtisadi səmərəliliyini artırmaq və yüksək xalis gəlir əldə etməkdir. Xalis gəlirin müəyyən olunmasında aşağıdakı ifadədən istifadə olunmuşdur.

$$XG = Q_b - M_d \quad (1)$$

Burada: XG - məhsulun xalis gəliri, man/sent;

Q_b - kənd təsərrüfatı bitkisi məhsulunun bazar satış qiyməti, man/sent; M_d - məhsulun maya dəyəri, man /sent

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin yetişdirilməsinin rentabellik səviyyəsi hesablanmışdır ki, buda kənd təsərrüfatı qurumlarının istehsal fəaliyyətini özündə əks etdirir. Bu iqtisadi göstərici xalis gəlirin məhsulun maya dəyərinə nisbəti kimi müəyyən olunmuşdur.

$$R = \frac{Q_b - M_d}{M_d} \cdot 100\%$$

Burada, R- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının rentabellik səviyyəsidir (%).

Su ehtiyatlarının hər kubmetrinin suvarmada istifadəsinin iqtisadi səmərəliliyi irriqasiyasının məhsulluluğu (K_m) və gəlirlilik (K_g) əmsalları ilə səciyyələndirilmişdir. Bitkilərin suvarılması üçün mənbələrdən götürülən və bilavasitə suvarmaya verilən hər kubmetr suyun məhsulluluğu (K_m) və gəlirlilik (K_g) əmsallarını müəyyən etmək üçün aşağıdakı düsturlardan istifadə edilmişdir

$$K_m = \frac{\sum_{i=1}^n F_i Y_i Q_i}{\sum_{i=1}^n F_i W_i} \text{ man / min m}^3 \quad (3)$$

$$K_g = \frac{\sum_{i=1}^n F_i Y_i (Q_i - M_d)}{\sum_{i=1}^n F_i W_i} \text{ man / m}^3 \quad (4)$$

Burada F_i - kənd təsərrüfatı bitkilərinin sahəsi, ha; Y_i - kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, s/ha; W_i - suvarmaya götürülən və ya verilən su həcmi (brutto və ya netto suvarma norması, m³/ha)

Bu iqtisadi göstəricilər bitkilərin suvarılmasına sərf olunan hər kub-metr su ehtiyatının iqtisadi effektivliyi tam xarakterizə edir.

Belə göstəricilər yüksək iqtisadi səmərəyə malik bitkiləri aşkarlamağa və su ehtiyatlarının məhdudluğu dövründə suyun daha çox effektiv bitki növlərinə yönəldilməsinə imkan verir ki, bu da suvarılan torpaqlarda kənd təsərrüfatı istehsalının planlaşdırılmasında çox vacibdir. Suvarılan əkinçiliyin su təminatının planlaşdırılmasında onun vacibliyi bundan irəli gəlir ki, su ehtiyatlarının çatız-mazlığı dövründə hər kubmetr sərf olunan su ilə suvarmadan ən yüksək məhsulluq və gəlirlilik əldə edilən bitki növlərinə suyu yönəltmək qarşıya çıxır.

Məlumatların təhlili göstərmişdir ki, ölkədə çoxillik dövr ərzində suvarılan torpaq sahəsi (1,23,-1,45 mln ha), faktik istifadə edilən (1,11 -1,38 mln. ha) və faktik suvarılan sahə (1,00 - 0,85 mln .ha) böyük həddə dəyişmişdir. Suvarılan torpaqlardan suvarma altında istifadə əmsalı 1995-1998-ci illər ərzində 0,996-0,899 arasında təbəddüd etmişdir 2 . Bu da kənd təsərrüfatında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq torpaq sahələrinin əhali arasında tam paylanması və yeni təsərrüfatçılıq növlərinin (kəndli, fermer, kooperativ, fərdi və s.) formalaşdırılması prosesləri ilə bağlıdır.

Aparılmış tədqiqatlara əsasən müasir dövrdə ölkə ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarma şəraitində becərilməsinin iqtisadi səmərəliliyi hələlik xeyli aşağı səviyyədədir. Kənd təsərrüfatı istehsalını suvarma əsasında intensiv inkişaf etdirmək, əhalinin ərzağa və sənayenin xammala olan tələbatını daha dolğun ödəmək üçün aşağıdakıları həyata keçirmək zəruridir.

1. Suvarılan torpaqların kənd təsərrüfatı bitkiləri altında istifadəsini tam təmin etmək məqsədilə yeni formalaşan qurumların (fermer, kooperativ və s.) maddi-texniki bazasını möhkəmlətmək, onlara uzun müddətli kreditlər vermək məsələləri həll olunmalı və məhsuldarlığı yüksəltmək üçün tədbirlər həyata keçirilməli;

2. Suvarma və dəmyə şəraitində yetişdirilən bitkiçilik məhsullarının və digər iqtisadi göstəricilərin ayrılıqda uçotunun aparılmasının təmin edilməsi;

3. Ümumilikdə kənd təsərrüfatının, o cümlədən dəmyə və suvarma şəraitində bitkiçiliyin becərilməsinin yeni tədqiqatlar əsasında rayonlaşdırılması və ixtisaslaşdırılmasının elmi əsaslandırılması;

4. Yeni formalaşan təsərrüfatçılıq növlərinin suvarma əsasında kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilmə səmərəliliyinin tədqiq olunması;

5. Respublikanın kənd təsərrüfat bitkilərinin iqtisadi baxımdan sərfəli suvarma növlərinin işlənilməsində inzibati rayonların torpaq-iqlim şəraitinin nəzərə alınması;

6. Su ehtiyatlarının hər 1000 m³-nin məhsulluq və gəlirlilik kimi iqtisadi göstəricilərinin sudan istifadə planının reallaşdırılmasında nəzərə alınması, sudan səmərəli istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi, mütərəqqi suvarma metodlarının geniş tətbiq edilməsi məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. Aqrar islahatların əsasları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsinin 1999-cu ildə Sudan İstifadə Planı. Bakı 1999.